

تحلیل استنادی پایان‌نامه‌های دکترای تخصصی دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی هرمزگان

مینا توسلی¹ نسرین داوری دولت‌آبادی² مهربان شاهی²

¹ مربی گروه پیراپزشکی، ² مربی گروه مدارک پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی هرمزگان

مجله پزشکی هرمزگان سال دوازدهم شماره سوم پاییز 87 صفحات 201-206

چکیده

مقدمه: تحلیل استنادی شاخه‌ای از کتاب‌سنجی است که با استفاده از آن می‌توان نیازهای اطلاعاتی و رفتارهای اطلاع‌یابی جامعه استفاده‌کننده از منابع کتابخانه‌ای خاص را ارزیابی نمود. هدف از این مطالعه تحلیل استنادی فهرست مآخذ پایان‌نامه‌های دکترای تخصصی دفاع شده در دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی هرمزگان به منظور تعیین میزان استفاده از انواع مدارک اعم از کتاب و مجله علمی و سن و زبان آنها و میزان مطابقت آنها با مجموعه کتابخانه مرکزی دانشگاه است.

روش کار: در این مطالعه کلیه 55 پایان‌نامه دکترای تخصصی دفاع شده در سالهای 1376-1383 موجود در دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی هرمزگان به صورت موردی انتخاب شدند و فهرست مآخذ آنها مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. در این بررسی اطلاعات منابع استناد شده نظیر سال نشر، نوع مدرک و زبان آنها ثبت شد. برای شناسایی عناوین اختصاری مجلات از فهرست مجلات نمایه شده در ایندکس مدیکوس استفاده شد. سپس نتایج با موجودی مجلات کتابخانه مرکزی مقایسه شد.

نتایج: از 977 مدرک مورد استناد بالاترین تعداد استنادها به مجلات خارجی با 57/11 درصد (588 مورد) تعلق داشت. پس از آن کتاب‌های خارجی با 25/8 درصد (245 مورد) استناد بیشترین میزان استناد را به خود اختصاص داده بودند. زبان عمده مدارک مورد استناد انگلیسی بود (95/18 درصد) و تنها 4/19 درصد مدارک مورد استناد به زبان فارسی بود. به طور میانگین کلیه مدارک مورد استناد اعم از فارسی و انگلیسی نسبت به متن 8 سال کهنه‌تر بودند.

نتیجه‌گیری: عدم وجود خدمات چکیده‌نویسی و نمایه‌سازی جامع در زمینه آثار فارسی می‌تواند یکی از دلایل کم بودن تعداد استنادها به مدارک فارسی باشد. با خرید تعداد اندکی از مجلات، نویسندگان پایان‌نامه‌ها می‌توانند به درصد قابل توجه‌ای از محتوای مقالات مورد نیاز خود دست یابند.

کلیدواژه‌ها: تحلیل استنادی - پایان‌نامه‌ها - دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی هرمزگان - مآخذ

نویسنده مسئول:

مینا توسلی

دانشگاه پیراپزشکی، دانشگاه

علوم پزشکی هرمزگان

بندرعباس - ایران

تلفن: 6666367 761 98+

پست الکترونیکی:

mfarahizo@yahoo.com

دریافت مقاله: 84/9/10 اصلاح نهایی: 86/6/20 پذیرش مقاله: 87/2/12

مقدمه:

که نسبتاً زیاده‌تر مورد استناد قرار گرفته‌اند احتمالاً بیش از موارد دیگر مورد استفاده قرار خواهند گرفت (1).

از تحلیل استنادی در موارد زیادی استفاده می‌شود. اما اخیراً در تعیین مجلات هسته اصلی هر رشته و حذف اضافه نمودن منابع به مجموعه یک کتابخانه از این روش استنادی استفاده می‌شود. تجربه نشان داده است که در بسیاری از موضوعات علمی تعداد نسبتاً کمی از مجلات

تحلیل استنادی شاخه‌ای از کتاب‌سنجی است که استنادهایی را که به یک یا از یک اثر می‌شود مطالعه می‌کند. این مطالعه شامل شمارش و یا رتبه‌بندی تعداد دفعاتی است که منابع در پانوشته‌ها، فهرست منابع یا ابزارهای نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی مورد استناد قرار گرفته‌اند. با فرض اینکه منابعی

دانشکده پزشکی دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی هرمزگان طی سالهای 83-76 بررسی شدند. پایان‌نامه‌ها از طریق مراجعه به اداره آموزش دستیاری دانشکده پزشکی شناسایی شدند، سپس با مراجعه به کتابخانه مرکزی از طریق نام مؤلف بازیابی شدند و از صفحه عنوان و فهرست منابع آنها کپی تهیه شد. سپس اطلاعاتی نظیر نام مؤلف، سال فراغت از تحصیل، سال نشر آثار استناد شده، نوع و تعداد منابع استناد شده از هر پایان‌نامه استخراج گردید. کلیه آثار استناد شده تحت عنوان کتاب فارسی، کتاب لاتین، مقاله فارسی، مقاله لاتین، گزارش فارسی، سایت اینترنت، خلاصه مذاکرات کفراس‌ها، پایان‌نامه فارسی و گروهی از مدارک مورد استناد انگلیسی که از نظر نوع مرجع اطلاعات مشخص نبودند تحت عنوان نامشخص طبقه‌بندی شدند. برای شناسایی عناوین اختصاری مجلات از فهرست مجلات نمایه شده در ایندکس مدیکوس استفاده شد.

نتایج:

تعداد 55 پایان‌نامه بررسی شده در این مطالعه در رشته‌های کودکان، جراحی، زنان و زایمان، داخلی و آسیب شناسی مجموعاً دارای 977 استناد بودند که می‌توان به طور متوسط برای هر پایان‌نامه 17/8 استناد را در نظر گرفت. بیشترین تعداد پایان‌نامه مربوط به رشته کودکان 18 مورد (32/7 درصد) و کمترین آن مربوط به آسیب‌شناسی 6 مورد (10/9 درصد) می‌باشد (جدول شماره 1).

بیشترین میزان استناد به مجلات خارجی (57/11 درصد) اختصاص دارد، پس از آن کتب خارجی (25/1 درصد) در مرتبه دوم قرار دارد. پایان‌نامه‌ها و سایت‌های اینترنت (0/1 درصد) کم استنادترین منابع می‌باشند.

(اصلی و هسته) حاوی میزان قابل توجهی از مطالب و مقالات مربوط به آن موضوع می‌باشند و بقیه آثار مربوط به آن موضوع در تعداد بسیار زیادی از مجلات ثانویه (ماورا هسته) پراکنده‌اند (قانون برادفورد). مطابق متون موجود کتابداران حوزه‌های مختلف از روش تحلیل استنادی برای حذف مجلاتی که کمتر استفاده شده‌اند و یا اصلاً استفاده نشده‌اند و تعیین مجلات هسته و تهیه منابع مورد نیاز کاربران خود استفاده نموده‌اند (2). کتابخانه مرکزی دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی هرمزگان که در محل دانشکده پزشکی واقع شده است دارای مجموعه‌ای بیش از 49000 جلد اعم از کتاب، مجله فارسی، مجله لاتین، پایان‌نامه‌هاست و به طیف وسیعی از دانشجویان، دستیاران، پزشکان و پیراپزشکان خدمات ارائه می‌دهد. به علاوه امکان دسترسی پیوسته به 270 مجله الکترونیکی، مدلاین، Ovid از طریق اینترنت وجود دارد.

این مطالعه به منظور بررسی استنادهای کلیه پایان‌نامه‌های دستیاران دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی هرمزگان طی سالهای 83-76، شناخت منابعی که بیشترین استفاده را داشته‌اند، منابعی که باید در مجموعه کتابخانه برای پاسخگویی به نیازهای اطلاعاتی دستیاران گنجانده شود، نوع منابعی که بیشترین استفاده را داشته‌اند، مجلاتی که بیشترین استناد به آنها شده است و نیم عمر منابع استناد شده، انجام گردید.

روش کار:

در این مطالعه توصیفی - تحلیلی فهرست منابع کلیه 55 پایان‌نامه دستیاری در رشته‌های کودکان، جراحی، زنان و زایمان، داخلی و آسیب‌شناسی پذیرفته شده در

جدول 1 تعداد و درصد پایان‌نامه‌های دفاع شده و استنادهای متعلق به آنها در هر 5 رشته تخصصی

رشته تحصیلی	تعداد پایان‌نامه (درصد)	تعداد استنادها (درصد)
کودکان	18 (32/7)	297 (30/4)
جراحی	9 (16/4)	106 (10/84)
زنان و زایمان	10 (18/2)	149 (15/3)
داخلی	12 (21/8)	279 (28/6)
آسیب‌شناسی	6 (10/9)	146 (14/9)
جمع	55 (100)	977 (100)

جدول شماره 2- توزیع اسنادها به تفکیک نوع مواد

نوع مواد	تعداد اسناد	در صد کل از 977
کتاب خارجی	245	25/08
کتاب فارسی	20	2/04
مجلات خارجی	558	57/11
مجلات فارسی	11	1/12
گزارش فارسی	5	0/51
نامشخص	132	13/51
سایت اینترنت	1	0/1
مقاله ارائه شده در سمینارها	4	0/4
پایان نامه فارسی	1	0/1
جمع	977	100

جدول شماره 3- منطقه بندی مجلات بر اساس قانون برادفورد

استنادها (در صد)	تعداد مجلات (درصد)	ضریب برادفورد
91 (16/3)	4 (1/7)	-
75 (13/4)	8 (3/4)	2
76 (13/6)	15 (6/4)	1/9
79 (14/2)	21 (8/9)	1/4
73 (13/1)	34 (14/4)	1/6
77 (13/8)	67 (28/4)	2
87 (15/6)	87 (36/9)	1/3
558	236	10/2

مطابق جدول شماره 3 فقط 4 (1/7 درصد) عنوان از مجلات بیش از 16 درصد از اسنادها را به خود اختصاص داده‌اند و به 87 (36/9 درصد) عنوان مجله تنها 15/6 درصد از اسنادها تعلق گرفته است. بدین ترتیب اهمیت مجلات هسته مشخص می‌شود. مجلات هسته در جدول شماره 4 معرفی شده‌اند.

جدول شماره 3- مجلات هسته

نام مجله	تعداد دفعات استناد
1. Obstetric Gynecology	29
2. Journal of Pediatrics	26
3. Lancet	21
4. Am - J - Gastroenterology*	15

مجلات را که بعد از مجلات هسته در لیست رتبه‌بندی شده مجلات قرار می‌گیرند مجلات ماوراء هسته می‌نامند. (جدول شماره 5)

جدول شماره 5- معرفی مجلات ماوراء هسته

نام مجله	تعداد دفعات استناد
1. Journal of Obstetric Gynecology	13
2. pediatrics	12
3. New England Journal Medicine	12
4. Cancer	9
5. Archives of Diseases in Childhood	8
6. Gastroenterology *	7
7. American Journal of Pathology *	7
8. American Journal of Surgery	7

پس از تطبیق جدول 5 و 6 با موجودی مجلات 10 لاتین کتابخانه مرکزی مشخص شد که کتابخانه مذکور با سه عنوان از

جدول شماره 2 بیانگر این واقعیت است که مواد و منابع فارسی خیلی کم مورد استفاده واقع شده‌اند. به بیان دیگر مواد و منابع فارسی جمعاً 4/27 درصد از اسنادها را به خود اختصاص داده‌اند. (کتاب فارسی 2/04 درصد، مجلات فارسی 1/12 درصد، مقالات ارائه شده در سمینارها 0/4 درصد و پایان‌نامه‌های فارسی 0/1 درصد). همانطور که یادآوری شد اسناد به مجلات خارجی در این بررسی 57/11 درصد است که نشان‌دهنده اهمیت مجلات خارجی در نگارش پایان‌نامه‌های دستیاران دانشگاه علوم پزشکی هرمزگان در سالهای 1383-1376 می‌باشد. لذا تصمیم گرفته شد تا قانون برادفورد در مورد این مجلات آزمایش شود.

بر اساس قانون برادفورد ضرورتی ندارد که برای دسترسی به محتوای درصد نسبتاً قابل توجهی از مقاله‌های نوشته شده در موضوعی خاص، همه مجله‌ها را بررسی، مطالعه یا خریداری کرد. بلکه می‌توان با مشخص ساختن مجله‌های گروه هسته اصلی هر رشته با صرف وقت، نیرو و هزینه کمتر به درصد قابل توجهی از محتوای مقاله‌های نوشته شده در هر موضوع دست یافت. (4) منطقه‌بندی مجلات بر اساس قانون برادفورد برحسب تعداد اسنادها در این مطالعه انجام و نتایج به دست آمده در جدول شماره 3 به نمایش در آمده است.

طبق جدول شماره 6 با استفاده از فراوانی جمععی نقطه‌ای را که نصف استنادها در آن قرار دارند تعیین می‌کنیم. (در این بررسی سال 1993) از سال 93 تا 2004 را شمارش نموده برابر 9 سال می‌باشد، هر چه نیم عمر منابع کمتر باشد میزان استناد به منابع جاری بیشتر است و برعکس هر چه این مدت طولانی‌تر یا بیشتر باشد، میزان استناد به منابع جاری کمتر است. در اینجا نیم عمر مجلات به این صورت محاسبه شده است.

$$\frac{551}{2} = 275.5 = 1993$$

در محاسبه نیم عمر کتب لاتین کهنگی متون برابر با 7 سال است. (جدول شماره 7)

$$\frac{215}{2} = 107.5 = 1997$$

جدول شماره 7- تاریخ استناد به کتاب های خارجی

تاریخ استنادها	تعداد استنادها (درصد)	فراوانی جمععی
1937-1989	30 (13/95)	30
1990	6 (2/79)	36
1991	12 (5/58)	48
1992	5 (2/32)	53
1993	7 (2/25)	60
1994	12 (5/58)	72
1995	6 (2/79)	78
1996	25 (11/62)	103
1997	26 (12/09)	129
1998	22 (10/23)	151
1999	18 (8/37)	169
2000	26 (12/09)	195
2001	17 (7/9)	212
2002	2 (0/93)	214
2004	1 (0/46)	215
جمع	215	

*تاریخ انتشار 30 کتاب لاتین احراز نشد

مجلات جدول 5 و 6 عنوان از مجلات جدول 6 مشترک بوده است اما یک عنوان از مجلات هسته و دو عنوان از مجلات ماوراء هسته که با علامت * مشخص شده اند در کتابخانه مرکزی دانشگاه علوم پزشکی هرمزگان موجود نبوده اند. از 236 عنوان مجله که در پایان‌نامه‌های دکترای تخصصی دانشگاه علوم پزشکی هرمزگان طی سال‌های 76-83 مورد استناد واقع شده‌اند فقط 4 عنوان مجله یعنی 1/7 درصد آنها بیشترین استنادها را به خود اختصاص داده‌اند در حالی که 144 عنوان مجله (61/01 درصد) هر یک فقط یک بار مستند واقع شده‌اند. برای تعیین کهنگی متون یا سن استنادها در این مطالعه نیم عمر مجلات محاسبه شد. نیم عمر مجلات عبارت است از تنظیم تاریخ استنادها از کم به زیاد (5).

جدول شماره 6- تاریخ استناد به مجلات خارجی

سال استناد	تعداد استناد (درصد)	فراوانی جمععی
1936-1981	83 (15/9)	83
1982	12 (2/2)	95
1983	13 (2/3)	108
1984	11 (1/1)	119
1985	14 (29/5)	133
1986	13 (2/3)	146
1987	14 (2/5)	160
1988	12 (2/2)	172
1989	12 (2/2)	184
1990	31 (5/6)	215
1991	25 (4/5)	240
1992	30 (5/4)	270
1993	21 (3/8)	291
1994	24 (4/3)	315
1995	32 (5/7)	347
1996	47 (8/4)	394
1997	64 (11/5)	458
1998	33 (5/9)	491
1999	32 (5/7)	523
2000	18 (3/2)	541
2001	3 (0/5)	544
2002	4 (0/7)	548
2003	2 (0/4)	550
2004	1 (0/2)	551
جمع	551	

*تاریخ انتشار 7 مقاله لاتین احراز نشد

بحث و نتیجه‌گیری:

نتایج این بررسی نشان داد که استناد به مجلات نسبت به سایر انواع منابع زیادتر بوده است. (58/23 درصد) که این یافته‌های عصاره (55/2 درصد) و گودمن (85/5 درصد) و رتلفسن (63%) را تایید نموده است (2، 5). زیرا از کل 977 استناد 569 عدد یعنی 58/2 درصد آن استناد به مجلات لاتین و فارسی می‌باشد. همچنین تعداد استناد به کتاب‌ها 445 استناد یعنی 27/1 درصد از کل استنادها بوده است. به عبارت دیگر 75/3 درصد از کل استنادها به مجلات و کتاب‌ها بود و فقط 24/7 درصد بقیه استنادها به سایر انواع منابع شامل پایان‌نامه، گزارشات، مقالات ارائه شده در سمینارها و غیره تعلق گرفته است.

این بررسی همچنین نشان داد که هر پایان‌نامه بطور متوسط به 17/8 متن استناد کرده است. این نتیجه با یافته‌های تحقیق عصاره (میانگین 16) و جاهد (میانگین 15) مطابقت دارد (5، 6)، اما در مقایسه با یافته‌های افشار (7) و فخاری (8) که به ترتیب متوسط استناد در پایان‌نامه‌ها را 56 و 39 گزارش نموده‌اند، متوسط استناد در بررسی حاضر پایین است و ضروری است که نویسندگان پایان‌نامه‌ها در دانشگاه علوم پزشکی هرمزگان در نوشتن پایان‌نامه‌هایشان از مستندات بیشتری استفاده نمایند.

قانون برادفورد در مورد پایان‌نامه‌های دکترای تخصصی دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی و درمانی هرمزگان طی سالهای 83 - 76 صادق بود. در میان مآخذ پایان‌نامه‌های مورد بررسی تعداد مجلات هسته بسیار اندک بود (4 یا 1/7 درصد از کل 236 عنوان مجله لاتین) یعنی با اشتراک این مجلات به میزان زیادی می‌توان نیازهای اطلاعاتی نویسندگان پایان‌نامه‌های دکترای تخصصی در این دانشگاه را بر طرف نمود. همچنین مجموعه‌سازان کتابخانه مرکزی دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی و درمانی هرمزگان نیز می‌بایستی در انتخاب مجلات به مجلات ماورا هسته نیز توجه کنند. همچنین در پایان‌نامه‌های دکترای تخصصی دانشگاه علوم پزشکی و خدمات

بهداشتی و درمانی هرمزگان نیم عمر مقالات مجلات مورد استناد 9 سال محاسبه شده است که این امر بیانگر جدید نبودن منابع مورد استفاده نویسندگان پایان‌نامه‌ها می‌باشد. در تائید این مطلب در مطالعه‌ای که رتلفسن در 2003-2004 انجام داد دریافت که کاربران هنگام مراجعه به کتابخانه عمدتاً مقالات سال جاری و سپس سال گذشته را درخواست می‌کردند با گذشت زمان و با وجود کاهش شدید این درخواست‌ها کاربران همچنان از مدارکی که چندین دهه از تاریخ نشرشان می‌گذشت استفاده می‌کردند.

بررسی زبان مآخذ مورد استفاده نشان داد که میزان استفاده از متون و منابع خارجی بسیار زیادتر از متون و منابع فارسی بوده است زیرا از مجموع 569 مجله 558 عنوان یعنی 98 درصد به زبان انگلیسی و 11 مجله یعنی 2 درصد به زبان فارسی بوده است که با یافته‌های فخاری (8) و عصاره (5) مطابقت دارد که میزان استناد به منابع انگلیسی را در پایان‌نامه‌ها به ترتیب 66/24 درصد و 98/2 درصد گزارش نموده‌اند. شاید این امر با کمبود مراکز خدمات نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی منابع فارسی به خصوص مجلات فارسی ارتباط داشته باشد. از محدودیت‌های این مطالعه می‌توان به این امر اشاره کرد که چون دستیاران تنها یکی از گروه‌های استفاده‌کننده از کتابخانه می‌باشند، بنابراین کاملاً محتمل است که سایر مجلات مهم نظیر مجلات علوم پایه پزشکی و یا بهداشت در این تحلیل استنادی منظور نشده باشند.

از آنجائی که پایان‌نامه‌ها به اعتبار کنترل دقیقی که توسط اساتید راهنما بر آنها اعمال می‌شود از بهترین منابع تحقیقاتی محسوب می‌شوند و نیز علاوه بر جنبه تحقیقاتی به اعتبار فهرست مآخذ پایانی به مثابه نوعی کتاب‌شناسی تخصصی محسوب می‌شوند. شایسته است که نویسندگان پایان‌نامه‌ها در تهیه فهرست منابع دقت کافی مبذول دارند و اصول راهنمای مربوط به آن را رعایت نمایند. پژوهشگران حتی‌الامکان از منابع جدیدتر استفاده نمایند و کتابخانه‌ها به منظور ارزیابی مجموعه‌های خود به صورت دوره‌ای به بررسی نیازهای

اطلاعاتی و رفتارهای اطلاع‌یابی کاربران خود پردازند و به منظور رفع نیازهای آنان درجهت تهیه و اشتراک منابع، شرکت در طرح‌های امانت بین کتابخانه‌ای و سیستم تهیه و تحویل مدرک شرکت نمایند و نیز نسبت به معرفی و آموزش سیستم‌های چکیده‌نویسی و نمایه‌سازی منابع فارسی نظیر **Iranmedex** اقدام نمایند.

پیشنهاد می‌شود که مطالعه‌ای مشابه همزمان بر مجله پزشکی هرمزگان و درخواست‌های فتوکپی، آمار میز امانت، آمار میز مطالعه کتابخانه مرکزی و کتابخانه‌های اقماری دانشگاه انجام گیرد و نتایج با موجودی کتابخانه‌ها مقایسه شود.

References

منابع

1. Goodman, Angela M. Citation Analysis of Chemistry Doctoral Dissertations: an Ohio State University Case Study. *Issues in Science & Technology Librarianship*. 2001. Available from: <http://www.istl.org/ol-fall/refereed.html>
2. Rethlefsen M. Citation Analysis of Minnesota Department of Health official publications and journal articles: a need s assessment for the RN Barr Library. *J Med Libr Assoc*. 2007;95(3):260-266.
3. Dyani MH. Fundamental discussions in library and information science of Iran: Ten articles. Mashhad. 2000:49. [Persian].
4. Osareh F, Khamoosheyan F. Amount of residents interest from scientific magezing for writing dissertation. Tehran: Ketobadar;2001. [Persian].
5. Jahed H. Citation analysis references of dissertations of general practitioner in medical university of Shahid Beheshti, medical faculty between 1989 & 1993. MSC dissertations faculty of management and medical information, Iran university of medical sciences: 1994. [Persian].
6. Afshar M. Comparative survey citations of dissertation of nursing master science in Three medical university of Iran, Shiraz, and Isfahan, between 1989 & 1993. MSC dissertations faculty of management and medical information, Iran university of medical sciences: 1994. [Persian].
7. Fakhari H. Survey citations of graduates dissertations school of public health of Tehran university city of medical sciences. Between 1991 & 1979. MSC dissertations faculty of management and medical information, Iran university of medical sciences: 1994. [Persian].